

Knygotyra
2020, vol. 74, pp. 123–140

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2020.74.48>

VIENO DOKUMENTO IŠ JAV NACIONALINIO ARCHYVO ISTORIJA: JAV VALSTYBĖS DEPARTAMENTO MEMORANDUM OF CONVERSATION

Asta Petraitytė-Briedienė

Vytauto Didžiojo universiteto
Lietuvių išėivijos institutas
S. Daukanto g. 25, LT-44249 Kaunas, Lietuva
El. paštas asta.petraityte-briediene@vdu.lt

Santrauka. *Straipsnyje trumpai pristatomas JAV nacionalinis archyvas, kuriame yra saugomas ne vienas Lietuvos diplomatinės istorijai, taip pat Lietuvos išėivijos ir jos politinių organizacijų istorijai svarbus dokumentas. Vienas jų yra 1949 m. vasario 2 d. JAV Valstybės departamento pareigūno Johno D. Hickersono parengtas Memorandum of Conversation. Jame plačiai aprašomas šio pareigūno susitikimas ir pokalbis su pirmą kartą į JAV atvykusiais Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto nariais, prelatu Mykolu Krupavičiumi ir Vaclovu Sidzikausku, kuriuos į susitikimą lydėjo tuometinis Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Povilas Žadeikis. Pasitelkus archyvinio dokumento stebėjimo ir atskiro atvejo analizės metodus, taip pat papildomus įrankius (kaip periodiniai šaltiniai ir memuaristika, archyviniai dokumentai) bei remiantis dokumento publikavimo principais, Memorandum of Conversation yra įvedamas į mokslinę apyvartą. Pirmą kartą skelbiamas dokumentas, kaip pirminis šaltinis, papildo lietuviškos istoriografijos duomenis,*

Received: 2019 11 22. **Accepted:** 2020 04 21

Copyright © 2020 Asta Petraitytė-Briedienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

suteikia žinomam faktui platesnį turinį, sutvirtina mokslinių tyrimų šaltinių bazę Lietuvos diplomatinės istorijos, Lietuvos išeivijos politinių organizacijų istorijos bei atskirai Lietuvos ir JAV dvišalių diplomatinės santykių istorijos tema.

Reikšminiai žodžiai: NARA, JAV Valstybės departamentas, Lietuva, pasiuntinys, Lietuvos laisvės byla, Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas.

**History of One Document from the US National Archives:
Memorandum of Conversation of the US Department of State**

Summary. *The article briefly presents the US National Archives, where a number of documents important for the history of the Lithuanian diplomacy, as well as a document significant for the history of the Lithuanian diaspora and its political organizations, are preserved. One of them is Memorandum of Conversation dated 2 February 1949 and prepared by John D. Hickerson, an official of the US Department of State. It extensively describes his meeting and conversations with members of the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania, the Prelate Mykolas Krupavičius and Vaclovas Sidzikauskas, who for the first time visited the US and were accompanied to the meeting by the then Lithuanian Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary Povilas Žadeikis. Memorandum of Conversation is introduced into scientific circulation through methods of archival document monitoring and case analysis, as well as additional tools (such as periodicals and memoirs, archival documents) and based on the principles of document publication. The document published for the first time, as a primary source, supplements the data of Lithuanian historiography, gives a broader content to the known fact, reinforces the scientific research base on the history of Lithuanian diplomacy, the history of the Lithuanian diaspora's political organizations and separately – the history of Lithuanian-the US bilateral diplomatic relations.*

Keywords: NARA, the US Department of State, Lithuania, envoy, Lithuanian Freedom Case, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania.

ĮVADAS

Šiandieninės technologijos leidžia daug greičiau susipažinti su geografiškai sunkiau pasiekiamais archyvais. Vienas tokių yra Jungtinėse Amerikos Valstijose, Vašingtone. Tai Nacionalinės archyvų ir įrašų administracijos (angl. k. *The National Archives and Records Administration*, toliau – NARA) centras, kuris turi tris dešimtis filialų visoje šalyje ir kurio žinioje yra keturiolikos JAV prezidentų bibliotekos ir / ar muziejai, jų archyvai. Prieiga prie NARA saugomų archyvinių duomenų, t. y. paprastų, paskelbtų ar suskaitmenintų dokumentų, fotodokumentų, videodokumentų ar elektroninių bylų, yra dvejopa: nuvykus tiesiogiai patikrinti archyvinius duomenis arba pasinaudoti atvirąja prieiga per internetą: <https://www.archives.gov>. Atvirąja prieiga yra pasiekiamas bendrasis NARA katalogas – <https://catalog.archives.gov>. Ieškant archyvinės medžiagos tikslinga pasinaudoti dar vienu, t. y. „Istorijos skyriaus“ (angl. k. *Office of the Historian*) katalogu – <https://history.state.gov>.

Dokumentai, kuriuose dažniausiai minimas Lietuvos vardas ir lietuviškos pavardės, yra saugomi JAV Valstybės departamento, o kitaip – Užsienio reikalų ministerijos, kuri atsakinga už valstybės užsienio politiką, archyvuose, esančiuose ten pat NARA. Tai „Pagrindiniai valstybės departamento įrašai“ (angl. k. *General Records of the Department of State*), kurių numeris yra RG: 59. Chronologinės įrašų ribos: 1756–1993 metai. Kitas paieškos žingsnis – „Pagrindinės valstybės departamento bylos“ (angl. k. *Central Files of the Department of States*), kurios yra pažymėtos RG: 59.2 numeriu; jų chronologinės ribos dar siauresnės: 1778–1963 metai. Diplomatinė ir konsulinė korespondencija turi atitinkamai RG: 59.2.1 ir RG: 59.2.2 numerius¹. Tai ne vienintelė prieiga prie JAV Valstybės departamento archyvų, nes nuo 1861 metų yra leidžiami daugiatomiai dokumentų rinkiniai. Pirmasis 892 puslapių apimties tomas pavadintas „Papers Relating to Foreign Relations of the United States“². Iki šių dienų yra išleista daugiau nei 450 atskirų tomų trumpesniu pavadinimu „Foreign Relations of the United States“. Jie yra suskirstyti pagal metus ir atskirus regionus (pavyzdžiui, „Europa“, „Rytų Europa“, „Britų sandrauga“, „Artimieji Rytai“, „Sovietų Sąjunga“), turi leidinio rengėjų komentarus ar nuorodas į kitus dokumentus.

- 1 Prieiga per internetą: <<https://www.archives.gov/research/guide-fed-records/groups/059.html>>.
- 2 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*. Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office. 1861. 892 p. ISSN 1060-5428.

Verta paminėti, kad 2000 m. pavasarį NARA Pasaulio lietuvių bendruomenės dėka perdavė Lietuvos centriniam valstybės archyvui (toliau – LCVA) 30-ies mikrofilmų (apie 40 000 kadrų) kolekciją (fondas MK-6). Juose yra „JAV Valstybės departamento santykių su LURM ir kitomis Baltijos valstybių URM dokumentų rinkiniai“³. Dokumentų kopijų chronologinės ribos – 1918–1944 metai. Tai įvairių JAV diplomatinių postų ir institucijų (kaip JAV konsulato Kaune, JAV pasiuntinybės Stokholme, JAV Federalinių tyrimo biuro) dokumentai (pranešimai, memorandumai, telegramos, apžvalgos, įvairiausi informaciniai leidiniai, taip pat Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Estijos, Italijos, Vokietijos, Prancūzijos, Sovietų Sąjungosspaudosiškarpos, ištraukos ir apžvalgos), gauti ar siūsti į centrą, t. y. į JAV Valstybės departamentą⁴. Dokumentų kalbos: anglų, prancūzų, vokiečių, švedų, lenkų ir rusų, taip pat latvių. Bet nėra tekstų lietuvių ir estų kalbomis. Remiantis LCVA informacija, galima pridurti, kad šios kolekcijos papildyti neketinama.

Taigi JAV Valstybės departamento archyvuose, pažymėtuose RG: 59, yra saugoma ne viena XX a. Lietuvos diplomatijos istorijai svarbi byla ar dokumentas. Kai kurie jų iki šiol vis dar neprieinami, jiems priskirtas *restricted* žymuo, t. y. „ribotas susipažinimas“. Pastebėsime, kad fiziškai, ne internetiniu būdu prieinami archyviniai dokumentai yra nenumeruoti, tik kai kurie jų pažymėti archyviniais šifrais. Nesusegtose bylose, sudėtosose į kartono dėžutes, yra saugomi Lietuvos diplomatų memorandumai ir notos, kiti dokumentai, įteikti JAV Valstybės departamentui, taip pat pokalbių su departamento pareigūnais stenogramos, Lietuvos diplomatinės tarnybos personalo duomenys, jos finansinių dokumentų originalai ir / ar jų kopijos, JAV Valstybės departamento vidinė korespondencija įvairiais Lietuvą ir jos piliečius liečiančiais klausimais, kiti dokumentai. Vienas jų – čia pristatomas *Memorandum of Conversation* (liet. k. – *pokalbio memorandumas / atmintinė*; žr. Priedą).

Dokumentas yra rašytas Šaltojo karo metais, t. y. sunkiausiu lietuviškai diplomatijai laikotarpiu; be to, rašytas kaip vidinis JAV Valstybės departamento pareigūno raštas, t. y. ne viešinimui, tik vidiniam adresatui, tik vidiniam naudojimui ir todėl „pažodžiui“ gali atspindėti institucijos poziciją. Jo turinys liudija lietuviškoje diplomatijos istoriografijoje žinomą faktą, t. y. vizitą, kuris buvo minimas ano meto lietuviškoje išeivijos spaudoje ir kuris iki šiol nebuvo paremtas arba tik epizodiškai paremtas čia pristatomu dokumentu monografiniuose tekstuose Lietuvos diplomatijos ir lietuvių išeivijos istorijos tema

3 Prieiga per internetą: <http://www.archyvai.lt/lt/uzsienis_dokumentai.html>.

4 Prieiga per internetą: <https://eais-pub.archyvai.lt/eais/faces/pages/forms/search/F3003.jspx?_afPfm=7ffc0218.1>.

(Juozo Banionio monografijoje „Lietuvos laisvinimas Vakaruose, 1940–1975“⁵ ir Astos Petraitytės-Briedienės „Tylieji priesaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais“⁶). *Memorandum of Conversation* yra minimi pirmieji lietuvių išeivijos organizacijos asmenys, kurie ir dokumente aprašomo susitikimo metu kėlė svarbiausius Lietuvos laisvės bylos klausimus. Visas dokumentas iki šiol nėra paskelbtas, jo turinys nėra išsamiau tyrinėtas. Tad šio teksto tikslas, pristačius dokumentą, kaip objektą, įvesti jį į mokslinę apyvartą, taip siekiant papildyti lietuviškos istoriografijos duomenis, juos patikslinti, suteikti žinomam faktui platesnį turinį.

Pateikus teksto turinio komentarus, pasitelkus archyvinio dokumento stebėjimo ir atskiro atvejo analizės metodus, taip pat papildomus šaltinius (periodinę lietuvių išeivijos spaudą „Dirva“, „Draugas“, „Darbininkas“, „Keleivis“ ir diplomato Vaclovo Sidzikausko atsiminimus „Lietuvos diplomatijos paraštėje“⁷, taip pat Lietuvos diplomatinės tarnybos šefo Stasio Lozoraičio archyvą, saugomą LCVA, fonde nr. 668), dokumentą, kaip pirminį šaltinį, siekiama ištyrinėti, palyginti jo turinį su išlikusiais atsiminimais ir to meto lietuviškos spaudos žinutėmis ar atsiliepimais ir taip sutvirtinti mokslinių tyrimų šaltinių bazę Lietuvos diplomatijos istorijos ir Lietuvos išeivijos politinių organizacijų istorijos temomis, taip pat Lietuvos ir JAV dvišalių diplomatinių santykių istorijos tema.

DOKUMENTO FORMA, TURINYS IR APLINKYBĖS

Memorandum of Conversation yra publikuojamas originalo kalba (taip pat pateikiamas laisvas vertimas į lietuvių kalbą), maksimaliai laikantis dokumento teksto išdėstymo tvarkos. Dokumentas, kurį sudaro trys lapai, atspausdintas rašomąja mašinėle ant JAV Valstybės departamento blanko. Ne stenografinio, o laisva forma rašyto teksto pabaigoje yra originalus jo autoriaus parašas. Dokumentas turi vieną antspaudą (ovalus, juodos spalvos, su tekstu „Office of European Affairs / Department of States / Deputy Director / Mr Thompson / Feb 7 1949“). Kiti tik pirmame lape esantys antspaudai ir numeriai, paprastu pieštuku daryti įrašai, taip pat prie prelado Mykolo Krupavičiaus ir diplomato V. Sidzikausko pavardžių žalios spalvos pieštuku pažymėti ženklai, labiau tikėtina, yra daryti NARA archyvarų. Atkreiptinas dėmesys į prelado

- 5 BANIONIS, Juozas. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose, 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2010, p. 97.
- 6 PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. *Tylieji priesaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*. Vilnius: Versus aureus, 2014, p. 61.
- 7 SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994.

vardą: jis atspausdintas ne paraidžiui, kaip kitų dokumente minimų asmenų, o „išverstas“, t. y. ne Mykolas, o Michael. Teksto apačioje pateikiamos raidžių santrumpos yra nuorodos, kam dar reikia susipažinti su dokumento turiniu, t. y. kaip adresatai į kitus JAV Valstybės departamento skyrius: „Eu“ – „Europe“ (liet. k. *Europa*), „EE“ – „East Europe“ (liet. k. *Rytų Europa*). Dokumento stilius ir kalba netaisyti, pačiame dokumente taip pat nėra jokių pataisymų, išbraukymų.

JAV Valstybės departamento pareigūno *Memorandum of Conversation* yra rašytas 1949 m. vasario 2 d., t. y. tą pačią dokumente aprašomo susitikimo dieną. Tai įprastinė diplomatinio darbo praktika, užtikrinanti įvykių autentiškumą. Dokumentą parengęs pareigūnas Johnas D. Hickersonas (1898–1989) savo diplomatinę karjerą pradėjo Pietų Amerikoje ir Kanadoje. Ją pratęsęs JAV Valstybės departamente, čia ėjo įvairias pareigas, taip pat buvo įvairių delegacijų patarėju. 1947 m. J. D. Hickersonas pradėjo eiti Europos skyriaus vadovo pareigas ir šiame poste jis buvo iki 1949 m. birželio 24 d. Kitus ketverius metus J. D. Hickersonas buvo JAV valstybės sekretoriaus patarėju tarptautiniais klausimais. Tolesnė J. D. Hickersono diplomatinė karjera tęsėsi einant JAV ambasadoriaus pareigas Suomijoje ir Filipinuose⁸. Kiti tekste minimi JAV Valstybės departamento pareigūnai: pats jo vadovas Deanas Achesonas (1893–1971), F. K. Salteris ir L. E. Thompsonas.

JAV prezidento Harry'io S. Trumano paskirtas vadovauti šalies užsienio politikai D. Achesonas šias pareigas ėjo nuo 1949 m. sausio 21 d. iki 1953 m. sausio 20 d. Su jo politine biografija siejama Maršalo plano kūrimas, Trumano doktrinos įgyvendinimas, NATO įkūrimas, taip pat Korėjos karas. Apie dokumente minimus JAV Valstybės departamente dirbusius F. K. Salterį ir L. E. Thompsoną daugiau žinių rasti nepavyko.

Paprastai ryšius su JAV Valstybės departamentu palaikė, tad ir susitikimus organizuodavo Lietuvos Respublikos pasiuntinybė Vašingtone, kuri nenutraukė savo veiklos ir po 1940 m. birželį kraštą ištikusios katastrofos. Nuo 1935 metų pasiuntinybei vadovavo Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Povilas Žadeikis (1887–1957), kuriam pirmi penkeri rezidavimo metai buvo įprasti diplomatinės veiklos metai. Nuo 1940-ųjų vasaros, kai Lietuvą užėmė sovietai, viskas pasikeitė, nes pasiuntinybė buvo priversta veikti už tradicinės diplomatijos ribų, jai jau prasidėjusio Šaltojo karo sąlygomis. Iki mirties eidamas diplomatinės pareigas, saugodamas JAV pripažįstamą diplomatinį postą, kaip Lietuvos valstybingumo įrodymą, kartu su kolegomis Lietuvos diplomatinės tarnybos nariais P. Žadeikis siekė Lietuvos nepriklausomybės at-

8 John D. Hickerson, 91; Foreign Service Officer. *The New York Times*, 1989 01 20, p. 5.

kūrimo, kėlė Lietuvos laisvės bylą, gelbėjo tremtyse atsidūrusiems lietuviams, bendradarbiavo su išeivijoje susikūrusiomis jų organizacijomis, įskaitant ir Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą (toliau – VLIK).

1943 metais Lietuvoje pagrindyje partiniu principu susikūręs VLIK kitų metų pavasarį išsiskirstė, kai naciai suėmė dalį jo narių, o rudenį atsikūrė jau svetur, Vokietijoje. Pagrindinis VLIK asmuo ir vadovas buvo prelatas M. Krupavičius (1885–1970), politikas, Krikščionių demokratų partijos lyderis, LR seimų narys, buvęs žemės ūkio ministras. Emigracijoje sudarytos VLIK Vykdomosios tarybos pirmininkas buvo V. Sidzikauskas (1893–1973), buvęs diplomatas, Lietuvos nepaprastasis pasiuntinys ir įgaliotasis ministras (Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Olandijoje), 1951 m. įkurto Lietuvos laisvės komiteto pirmininkas, Lietuvos delegacijos Pavergtųjų Europos tautų seime pirmininkas; 1959–1961 m. ėjo Pavergtųjų Europos tautų seimo vicepirmininko ar pirmininko pareigas.

Pagrindiniu savo uždaviniu VLIK laikė Lietuvos valstybės suvereninių teisių atkūrimą, tad su pareiškimais, notomis ir memorandumais komiteto nariai kreipdavosi į pirmuosius laisvojo pasaulio šalių asmenis, prašydami pagalbos ir užtarimo. Toks pats buvo ir jų vizito į JAV Valstybės departamentą tikslas.

Apie šį vizitą ir jo metu įteiktą „Memorandum on the Restoration of Lithuania’s Independence“ (liet. k. *Memorandumas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo*) savo atsiminimuose V. Sidzikauskas rašė: „1949 m. mudu su M. Krupavičium, dalyvaujant Lietuvos pasiuntiniui P. Žadeikiui, tą Memorandumą įteikėme JAV valstybės departamentui Washingtone; <...> įteikę Memorandumą, gavome viltingų patikinimų dėl Lietuvos laisvės ateities.“⁹ Tai vieninteliai prisiminimai apie šį epizodą, nes analogiškų pasakojimų nepaliko nei diplomatas P. Žadeikis, nei prelatas M. Krupavičius. Tiesa, pastarojo atsiminimų yra ir jie paskelbti, tačiau jų chronologinės ribos siekia tik 1919 metus¹⁰. Lietuvos diplomatinės tarnybos vidinėje korespondencijoje didesnis dėmesys buvo skiriamas to meto tarptautinei padėčiai, o patys diplomatai VLIK narių vizitą JAV Valstybės departamente vertino kaip sėkmę kabutėse („po Jūsų „success’u“ Washingtonė“¹¹).

Šaltojo karo metais lietuvių išeivijos spauda akylai stebėjo tiek JAV santykius su Sovietų Sąjunga, tiek Lietuvos diplomatų veiklą, tiek lietuvių išeivijos

9 SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 272–273.

10 KRUPAVIČIUS, Mykolas. *Atsiminimai*. Vilnius: Baltijos kopija, 2006.

11 Broniaus Kazio Balučio laiškas V. Sidzikauskui. Londonas. 1949 04 18. Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 668. Ap. 1. B. 17. L. 157.

organizacijų veiklą. Tad dėmesio sulaukė ir VLIK pirmųjų asmenų pirmas vizitas į JAV. Visas vizitas, vykęs sausio–gegužės mėnesiais, spaudoje buvo aprašomas gana plačiai, o čia pristatomas vizitas JAV Valstybės departamente aprašytas santūriau, bet užtikrintai pirmuosiuose jos puslapiuose. Pavyzdžiui, 1949 m. vasario 4 d. „Dirva“ apsiribojo fraze „turėjo kitų pasimatymų“¹², o po savaitės vasario 11 d. trumpoje žinutėje su sava replika pastebėjo, kad „Hickerson pakartojo tuos pačius žodžius, kad <...> vyriausybės nusistatymas dėl Lietuvos nėra pasikeitęs. Tai, žinoma, gerai, kadangi tas nusistatymas iš esmės geras, tik gal per daug pasyvus...“¹³ Akivaizdu, kad į šį vizitą buvo dėta daugiau vilčių, bet, remiantis pristatomo dokumento turiniu, galima teigti, kad J. D. Hickersonas negalėjo nei pasakyti, nei pažadėti nieko daugiau, nei jis tai padarė. Atskiro dėmesio vertas jo žodžiams sutvirtinti pateiktas argumentas: JAV pripažįsta Lietuvos diplomatinę atstovą Vašingtone. Tarsi pats neprisiimdamas atsakomybės, J. D. Hickersonas pridūrė, kad daugiau ir tikslesnių žinių galima ieškoti valstybės sekretoriaus kalboje, kalbamuojų momentu vykstančioje spaudos konferencijoje ir vėlesnėse radijo žiniuose.

Dar keli komentarai. Vizito metu daugiausia kalbėjo diplomatas V. Sidzikauskas, nes P. Žadeikis buvo svečius lydinčiu ir pristatančiu asmeniu, o prelatas M. Krupavičius nemokėjo anglų kalbos. V. Sidzikausko pasisakymuose ne kartą buvo minima ne tik Lietuva, bet ir Latvija bei Estija. Tai nerašyta visų trijų Baltijos šalių taisyklė, kurios lietuvių, latvių ir estų diplomatai bei organizuota šių kraštų politinė išeivija laikėsi per visus Šaltojo karo metus, taigi ir V. Sidzikauskas jos nepamiršo. Neliko jo nepastebėtas ir sovietų vado Stalino interviu, kuris buvo paskelbtas vos prieš kelias dienas, sausio 31 d., „The New York Times“¹⁴. Jame kalbėta apie Vokietiją, Berlyno blokadą ir planus susitikti su JAV prezidentu.

Memorandum of Conversation turinys ir ano meto lietuvių išeivijos spaudos antraštės („VLIK'o Vadai nori matyti prez. Trumaną ir Achesoną“¹⁵) liudija, kad prelatas M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas tikėjosi dar sugrįžti į JAV Valstybės departamentą, susitikti ne tik su valstybės sekretoriumi, bet ir JAV prezidentu H. S. Trumanu. Tačiau J. D. Hickersonas buvo teisus, aniems sakydamas, kad D. Achesonas yra labiausiai užimtas žmogus, naujas pareigas pradėjęs eiti nuo

12 Mūsų visuomenėje. Krupavičius ir Sidzikauskas jau čia. *Dirva*, 1949 02 04, Nr. 5, p. 1.

13 Mūsų visuomenėje. VLIK'o atstovai Valstybės Departamente. *Dirva*, 1949 02 11, Nr. 6, p. 1.

14 Mr. Stalin's Interview. *The New York Times*, 1949 01 31, p. 18.

15 VLIK'o Vadai nori matyti prez. Trumaną ir Achesoną. *Draugas*, 1949 02 03, Nr. 28, p. 1.

sausio 21 d. Jo užimtumą iliustruoja ne tik faktas, kad tų pat metų balandžio 4 d. buvo įkurta NATO, prie ko D. Achesonas stipriai prisidėjo, bet ir tai, kad čia pat, gegužės 23 – birželio 11 d. Paryžiuje turėjo vykti ir įvyko JAV, Sovietų Sąjungos, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrų susitikimas Vokietijos klausimu, į kurį lietuviai dėjo savas viltis ir kuris juos skubino susitikti su D. Achesonu (priminsime, kad tuo metu Vokietijoje esančiose deportuotųjų asmenų stovyklose buvo ne vienas tūkstantis lietuvių, besibaiminančių, kad gali būti jėga gražinti į sovietų okupuotą tėvynę ir po to ištremti). Taigi VLIK lyderių vizitas buvo organizuotas ir įvyko pačiu nepalankiausiu jiems momentu. Jie nesusitiko nei su D. Achesonu, nei su prezidentu H. S. Trumanu, nebuvo ir JAV Valstybės departamente. Tačiau tų pat metų gegužės 19 d. JAV Valstybės departamente lankėsi ir savo memorandumą įteikė Amerikos lietuvių tarybos Vykdomojo komiteto nariai, kuriems, kaip šalies piliečiams, ten patekti buvo kiek lengviau, tačiau ir jie tą kartą susitiko ne su JAV valstybės sekretoriais, o su jo padėjėju¹⁶.

Skaitant *Memorandum of Conversation* į akis krenta dar viena iškalbinga detalė – diplomato P. Žadeikio replika dėl VLIK pirmųjų asmenų kelionės po lietuvių kilmės amerikiečių kolonijas ir susitikimų su jais. Diplomato pastaba, kad jis tikisi, jog tarp lietuvių nebus prieštaraujančių, gali būti atsargi aliuizija į politiškai susiskaldžiusią lietuvių išseiviją, prisiminimus apie nevienodą požiūrį dar karo metais į JAV atvykusį paskutinį Lietuvos prezidentą Antaną Smetoną. JAV Valstybės departamento pareigūno atsakymas Lietuvos diplomatui, kad jis neturi šia tema komentarų, leidžia spėti, kad vis dėlto tema abiem pusėms buvo svarbi, nenutylėta.

Grįžtant prie lietuvių išseivijos spaudos, pasakytina, kad prelatas M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas, JAV viešėję kelis mėnesius ir aplankę, kaip buvo planuota, ne vieną vietos lietuvių koloniją, remiantis „Dirva“, gegužės 25 d. iš Niujorko išvyko į Londoną¹⁷. Kitą dieną jų sėkmingą kelionę patvirtino Lietuvos nepaprastasis ir įgaliotasis ministras Didžiojoje Britanijoje Bronius Kazys Balutis¹⁸. Tačiau V. Sidzikauskas savo atsiminimuose nurodo ne Londoną, o kitą sostinę – Paryžių¹⁹. Daugiau aiškumo, kur išvyko prelatas ir diplomatas, suteikia laikraštis „Keleivis“, pasirėmęs Amerikos lietuvių tarybos, kurios svečiais buvo VLIK atstovai, pranešimu: „išbuvę šiame krašte apie keturis mėnesius,

16 ALT Pranešimas. *Keleivis*, 1949 06 15, Nr. 24, p. 2.

17 VLIKo atstovai išvyko Europon. *Dirva*, 1949 06 03, Nr. 22, p. 1.

18 Ten pat.

19 SIDZIKAUSKAS, Vaclovas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, p. 275.

išlėkė iš New Yorko atgal į Europą. Pakeliui tarėsi sustoti Londone, iš ten vykti į Paryžių – sekti ten vykstančią konferenciją.²⁰ Apie prelato M. Krupavičiaus ir V. Sidzikausko keliones bei susitikimus su tautiečiais rašęs „Keleivis“ apie vasario 2 d. vizitą į JAV Valstybės departamentą neprasitarė nė žodeliu.

Daugiausia žinių ir aiškumo šioje istorijoje suteikia šimtametę leidybos partitį turintis „Draugas“. Į JAV Valstybės departamentą prelatas M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas pateko ne iš karto: „Vakar sekretorius [D. Achesonas] buvo užsiėmęs ir negalėjo lietuvių priimti. Šiandien jo raštinė pranešė, kad jis taip pat būsiąs užimtas ir misijai pasakyta tartis su Europos reikalų skyriaus vedėju John D. Hickersonu.“²¹ „Draugas“ vienintelis aprašė V. Sidzikausko kalbą ir paminėjo detales, kurių nėra *Memorandum of Conversation* tekste: „Min. Sidzikauskas pavaizdavo Lietuvą kaip Pabaltijo Zoną, kurio žmonės yra deportuojami į bolševikų koncentracijos stovyklas arba gyvena DP stovyklose Vokietijoje, kuriems gresia žiauri mirtis, jei jie grįžtų į savo tėvynę“²²), bet nepaminėjo nei pasiuntinio P. Žadeikio, nei J. D. Hickersono. Ši „klaida“ buvo pataisyta kitos dienos „Draugo“ numeryje ir pabrėžta, kad V. Sidzikauskas „išdėstė direktoriui dabartinę Lietuvos būklę ir prašė remti jos nepriklausomybės bylą Jungtinėse Tautose ir visur, kur yra ir bus reikalinga“²³. Pastebėsime, kad lietuvių dokumentą, kurį tikėtasi įteikti pačiam JAV valstybės sekretoriui, J. D. Hickersonas vertino kaip svarbų, tačiau labiau taupė D. Achesono laiką.

Tą patį epizodą aprašydamas dar vienas lietuvių išeivijos laikraštis „Darbininkas“ pažymėjo, kad VLIK vadai „buvo priimti Europos skyriaus viršininko p. Heckerson'o, kuris pirmiausia pasveikino svečius Valstybės sekretoriaus Dean Acheson vardu. Pats valstybės sekretorius negalėjo mūsų tautos atstovų priimti ir su jais pasikalbėti, nes labai užimtas įvairiais politiniais klausimais. <...> pareigūnas mūsų atstovams pakartojė Jungtinių Valstybių nusištatymą Lietuvos atžvilgiu.“²⁴ Pastebėsime, kad „Darbininkas“, nors ir su klaida užrašęs JAV Valstybės departamento pareigūno pavardę, vienintelis įdėjo oro uoste atsisveikinančių VLIK atstovų nuotrauką²⁵. Prieš išvykstant iš Niujorko VLIK pirmieji asmenys davė interviu; jo metu, „korespondentams paklausus, ar numatoma kitokia išlaisvinimo priemonė, negu karas, VLIKO pirmininkas

20 ALT Pranešimas. *Keleivis*, 1949 06 15, Nr. 24, p. 2.

21 VLIK'o Vadai nori matyti prez. Trumaną ir Achesoną. *Draugas*, 1949 02 03, Nr. 28, p. 1.

22 Ten pat.

23 Pr. Krupavičius, Sidzikauskas tarėsi Valstybės Departamente. *Draugas*, 1949 02 04, Nr. 29, p. 1.

24 VLIK'o vadai lankėsi J. V. Valstybės departamente. *Darbininkas*, 1949 02 08, Nr. 11, p. 1.

25 VLIK'o vadai. *Darbininkas*, 1949 06 10, Nr. 44, p. 1.

[prelatas M. Krupavičius] atsakė: „Taip – tvirtas žodis iš Washingtono.“²⁶ Tą patį atsakymą cituodamas „Draugas“ vietoje žodžio „tvirtas“ įrašė „atviras“: „Taip – atviras žodis iš Vašingtono.“²⁷ Tarp Londono (kurį nurodo ir „Draugas“²⁸) ir Paryžiaus pasiklydęs atsakymas, į kurią Vakarų Europos sostinę išvyko VLIK pirmieji asmenys, gali būti paprastas: rašydamas atsiminimus diplomatas nepamiršo, nes pamiršo ar nenorėjo pasakoti / prisiminti savo stabelėjimo Londone, susitikimo su pasiuntiniu B. K. Balučiu, todėl ir nurodė tik Paryžių.

Patikslinę archyvinius ir periodinius duomenis, iš kurių tiksliausi buvo „Dirva“ ir „Draugas“, pastebėsime, kad mokslinių tyrimų lauke šis lietuvių apsilankymas JAV Valstybės departamente vertinamas tik kaip reikšmingas viešnagės akcentas, apie jį užsimenama vos vienoje pastraipoje²⁹, konstatuojamas tik pats faktas³⁰ arba jis iš viso neminimas. Dar sunkiau tuose duomenyse rasti J. D. Hickersono pavardę, kuris yra pirmas ir, ko gero, vienas patikimiausių liudytojų šiame Lietuvos diplomatijos ir lietuvių išeivijos organizacijų veiklos istorijos epizode.

Išvados

Pateiktas archyvinis dokumentas gali būti vertas didesnio dėmesio ir atskiros analizės, taip pat vertas įtraukti į mokslinę apyvertą kaip suteikiantis vienam faktui platesnį turinį. Pagalbiniai šaltiniai, kaip periodinė spauda, naudojantis lyginamuoju metodu, gali tikslinti įvykius, pasisakymus, taip pat papildyti fakto turinį. Pateikta dokumento turinio analizė papildo dar vieną šaltinių grupę, t. y. atsiminimus, įrodo, kad jie nėra tikslūs ar detalūs.

Pateikto archyvinio dokumento turinys patvirtina ir viešai deklaruojamas JAV užsienio politikos gaires Lietuvos atžvilgiu, ir Lietuvos diplomatinės tarnybos bei Lietuvos pasiuntinybės Vašingtone pripažinimo faktą Šaltojo karo metais. JAV Valstybės departamento požiūris į lietuvių išeivijos organizacijas, į VLIK ir ALT yra palankus, tačiau pastebimas didesnis palankumas savos šalies piliečiams ir dar didesnis bendriems valstybės interesams.

Ne tik pristatytas dokumentas, bet ir visa prieinama NARA esanti JAV Valstybės departamento archyvinė medžiaga yra aktuali, verta atidesnio

26 VLIKo atstovai išvyko Europon. *Dirva*, 1949 06 03, Nr. 22, p. 1.

27 Vykdami Europon, VLIK'o vadai tarė žodį Amerikos lietuviams. *Draugas*, 1949 05 28, Nr. 125, p. 1.

28 Ten pat.

29 PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. *Tylieji priesaikos riteriai*, p. 61.

30 BANIONIS, Juozas. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose*, p. 97.

žvilgsnio, nes papildo lietuviškos istoriografijos duomenis, sutvirtina mokslinių tyrimų šaltinių bazę Lietuvos diplomatijos ir lietuvių išeivijos politinių organizacijų veiklos istorijos bei atskirai Lietuvos ir JAV dvišalių diplomatinių santykių tema.

PRIEDAS

Dokumentas *Memorandum of Conversation* nėra skelbtas ir neprieinamas internetu, saugomas NARA šifru RG: 59. General Records of the Department of State. Central Decimal file 1945-1949. Box 3325. 711.60M/2-249.

DEPARTMENT OF STATE

Memorandum of Conversation

DATE: February 2, 1949

SUBJECT: Interview with Lithuanian Political Leaders.

PARTICIPANTS: Mr. P. Zadeikis, Lithuanian Minister
 Monsignor Michael Krupavicius, Chairman of the Supreme
 Lithuanian Committee of Liberation
 Mr. Vaclovas Sidzikauskas, Executive Chairman of the
 Committee

COPIES TO: EUR – Mr. Hickerson
 EE – Mr. Salter
 EUR – Mr. Thompson

1-1492

The Minister called at his own request this afternoon to present two Lithuanian political leaders, Monsignor Krupavicius and Mr. Sidzikauskas, who have recently arrived in the United States from the French Occupation Zone in Germany, where they reside. Mr. Zadeikis explained that Monsignor Krupavicius is the Chairman of the Supreme Lithuanian Committee of Liberation and that Mr. Sidzikauskas

is the Executive Chairman of the Committee. The Minister added that this was the first visit of his compatriots to the United States and that they felt it their duty to pay their respects at the Department.

I told the visiting Lithuanians that I was very glad to have the opportunity of meeting them and wished to extend to them a warm welcome to Washington.

Mr Sidzikauskas, who did most of the talking during the interview, said that Monsignor Krupavicius and he desired to Express their thanks and appreciation for the attitude the United States Government had taken toward Lithuania, as well as the other two Baltic countries of Latvia and Estonia. They were especially pleased with our policy of non-recognition of the incorporation by the U.S.S.R. of the three

Baltic

-2-

Baltic States. They hoped this policy would continue. Mr. Sidzikauskas then asked whether, in view of certain Recent developments in the international situation (an obvious reference to Stalin's replies to questions submitted by an American newspaper man), I could assure him that there would not be any change in our policy in the future.

I replied that, being a diplomat himself, Mr. Sidzikauskas would readily appreciate that I could not give such an assurance. I did state, however, that so far as his country was concerned, there had been no change in our policy and that none was currently under consideration. I reminded him also that we still recognized the Lithuanian Minister who, I observed, is well-liked here and enjoys our confidence. Furthermore, I mentioned that while we were talking the Secretary was holding a press conference at which he would have something to say about the political situation which I felt would be of interest to them. I suggested that they watch the press and listen to the evening radio broadcasts for further news.

Mr. Sidzikauskas said he was very grateful for the statement of our position which I had given him. He then stated that while Monsignor Krupavicius and he were in the United States they might wish to have some further talks with Department officials about the activities of their Committee. I said that Mr. Salter would be glad to meet with them and that the Department would give consideration to any views they put forward.

Mr. Sidzikauskas asked whether it would be possible to see the Secretary, as Monsignor Krupavicius and he had brought along for Mr. Acheson a memorandum, describing Lithuanian liberation efforts which they wished to present personally. I told him that the Secretary had begun his duties in the Department only ten days ago and that he was really one of the most harassed and overworked men in the world at the present time. I suggested, therefore, that if they would leave the memorandum with me, I would bring it to his attention on their behalf. The memorandum would receive just as much consideration, I explained, as if they had presented it themselves, and this procedure would save the Secretary's time. They agreed to

this

-3-

this and left the memorandum with me for delivery to the Secretary.

Before they departed, the Minister stated that his compatriots hoped to visit sections of the United States where Americans of Lithuanian descent were living and to make some speeches before these groups. He hoped there would be no objection to this. I replied that I had no comments to offer about that.

/parašas/
John D. Hickerson

FKS

EUR: EE: FKSalter:rf

Memorandumas apie Pasikalbėjimą

DATA: Vasario 2, 1949

SUBJEKTAS: Interviu su Lietuvių Politiniais Lyderiais.

DALYVIAI: P. P. Žadeikis, Lietuvių Ministras
Monsinjoras Maiklas Krupavičius, Pirmininkas Vyriausiojo
Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto
P. Vaclovas Sidzikauskas, Pirmininkas Vykdomosios
Tarybos
EUR – P. Hickersonas

KOPIJOS: EE – P. Salteris
EUR – P. Thompsonas

1-1492

Šią popietę Ministras paskambino savo iniciatyva, kad pristatytų du lietuvių politinius lyderius, Monsinjorą Krupavičių ir p. Sidzikauską, kurie neseniai atvyko į Jungtines Valstijas iš Prancūzų Okupacinės Zonos Vokietijoje, kur jie gyvena. P. Žadeikis paaiškino, kad Monsinjoras Krupavičius yra Pirmininkas Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto ir kad p. Sidzikauskas yra Vykdomosios Tarybos Pirmininkas. Ministras pridėjo, kad tai buvo pirmas jo tėvynainių vizitas Jungtinėse Valstijose ir kad jie jautė pareigą pareikšti padėką Departamentui.

Apsilankiusiems lietuviams aš pasakiau, kad džiaugiuosi turėdamas galimybę susitikti su jais ir taip pratęsti jų šiltą viešnagę Vašingtone.

P. Sidzikauskas, kuris daugiausia kalbėjo viso susitikimo metu, pasakė, kad Monsinjoras Krupavičius ir jis reiškia savo dėkingumą ir atskirai padėką Jungtinių Valstijų Vyriausybei už dėmesį Lietuvai,

taip pat ir kitoms dviem Baltijos šalims, Latvijai ir Estijai. Ypač jie džiaugėsi mūsų nepripažinimo politika SSSR inkorporavus tris Baltijos

-2-

Baltijos šalis. Jie tikisi, kad ši politika bus tęsiama ir toliau. Tada, p. Sidzikauskui pasiteiravus apie pastaruosius naujausius tarptautinės padėties pokyčius (turdamas minty Stalino atsakymus į perduotus amerikiečių žurnalisto klausimus), aš turėjau jį užtikrinti, kad nebus jokių mūsų politikos pasikeitimų ateityje.

Atsakiau, kad jis pats, būdamas diplomatu, p. Sidzikauskas nesunkiai supras, kad aš negaliu suteikti užtikrintumo. Aš jį patikinau, kad jau jo šalis tuo susirūpinusi, kad nebuvo jokių mūsų politikos pasikeitimų ir kad kalbamuoju momentu nieko panašaus nėra svarstoma. Taip pat aš priminiau jam, kad mes iki šiol pripažįstame Lietuvį Ministrą, kurį, kaip aš pastebėjau, tai tenkina ir kuris išnaudoja mūsų pasitikėjimą. Be to, aš priminiau, kad kol mes kalbamės, Sekretorius yra spaudos konferencijoje, kurioje jis turėtų kai ką pasakyti apie politinę situaciją, kuri, aš spėju, gali būti jiems įdomi. Aš patariau jiems peržiūrėti spaudą ir klausyti naujausių vakarinių radijo laidų žinias.

P. Sidzikauskas pasakė, kad jis didžiai dėkingas valstijoms už mūsų poziciją, kurią jam pristačiau. Tuomet jis pareiškė, kad kol Monsinjoras Krupavičius ir jis yra Jungtinėse Valstijose, jie pageidautų turėti kitų pokalbių su Departamento pareigūnais apie Komiteto veiklą. Aš pasakiau, kad p. Salteriui būtų malonu su jais susitikti ir kad Departamentas ir toliau peržiūrės visus jų pasisakymus.

P. Sidzikauskas pasiteiravo apie galimybę susitikti su Sekretoriumi, nes Monsinjoras Krupavičius ir jis

atnešė p. Achesonui memorandumą, nušviečiantį Lietuvos laisvinimo veiklą, kurį jie nori įteikti asmeniškai. Aš pasakiau, jam, kad Sekretorius savo pareigas Departamente pradėjo eiti vos prieš dešimt dienų ir jis tikrai yra vienas iš labiausiai trikdomų ir darbais apkrautų žmonių pasaulyje šiuo metu. Aš pasiūliau, jei jie paliktų memorandumą man, aš atkreipčiau jo dėmesį į jį jų vardu. Memorandumui būtų suteiktas toks pat dėmesys, aš paaiškinau, lyg jie patys būtų jį įteikę, ir ši procedūra galėtų sutaupyti Sekretoriaus laiko. Jie sutiko su tuo

-3-

tuo ir paliko memorandumą, kad jį įteikčiau Sekretoriui.

Prieš išeidamas Ministras pastebėjo, kad jo tėvynainiai tikisi aplankyti Jungtinių Valstijų regionus, kur gyvena Lietuvių kilmės amerikiečiai, ir jų grupėms sakyti kalbas. Jis tikisi, kad ten nebus tam prieštaraujančių. Atsakiau, kad aš neturiu dėl to jokių komentarų.

/parašas/
Johnas D. Hickersonas

FKS
EUR: EE: FKSALTERIS:rf

1. ALT Pranešimas. *Keleivis*, 1949 06 15, Nr. 24, p. 2.
2. BANIONIS, Juozas. *Lietuvos laisvinimas Vakaruose, 1940–1975*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. 2010. 490 [2] p. ISSN 978-609-8037-03-6 (jr.).
3. Broniaus Kazio Balučio laiškas V. Sidzikauskui. Londonas. 1949 04 18. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 668. Ap. 1. B. 17. L. 157.
4. John D. Hickerson, 91; Foreign Service Officer. *The New York Times*, 1989 01 20, p. 5.
5. KRUPAVIČIUS, Mykolas. *Atsiminimai*. Vilnius: Baltijos kopija. 2006. 353 [1] p. ISSN 9955-568-38-0 (jr.).
6. Mr. Stalin's Interview. *The New York Times*. 1949 01 31, p. 18.
7. Mūsų visuomenėje. Krupavičius ir Sidzikauskas jau čia. *Dirva*, 1949 02 04, Nr. 5, p. 1.
8. Mūsų visuomenėje. VLIKO atstovai Valstybės Departamente. *Dirva*, 1949 02 11, Nr. 6, p. 1.
9. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*. Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office, 1861. 892 p. ISSN 1060-5428.
10. PETRAITYTĖ-BRIEDIENĖ, Asta. *Tylieji priesaikos riteriai: Lietuvos pasiuntinybė Vašingtone Šaltojo karo metais*. Vilnius: Versus aureus, 2014. 247 [1] p. ISSN 978-609-467-077-0.
11. Pr. Krupavičius, Sidzikauskas tarėsi Valstybės Departamente. *Draugas*, 1949 02 04, Nr. 29, p. 1.
12. SIDZIKAUŠKAS, Vaclovas. *Lietuvos diplomatinės paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994. 354 [4] p. ISSN 5-415-00400-9:4.40.
13. Vykdami Europon, VLIK'o vadai tarė žodį Amerikos lietuviams. *Draugas*, 1949 05 28, Nr. 125, p. 1.
14. VLIK'o vadai lankėsi J. V. Valstybės departamente. *Darbininkas*, 1949 02 08, Nr. 11, p. 1.
15. VLIK'o Vadai nori matyti prez. Trumaną ir Achesoną. *Draugas*, 1949 02 03, Nr. 28, p. 1.
16. VLIK'o vadai. *Darbininkas*, 1949 06 10, Nr. 44, p. 1.
17. VLIK'o atstovai išvyko Europon. *Dirva*, 1949 06 03, Nr. 22, p. 1.